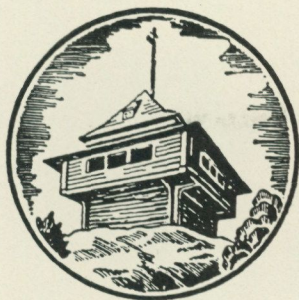

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1959**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1959

Redaktion:

GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

*Omslagsbilden återger en bägare av rubinglas,
som tillhört generalen friherre Anders Wennerstedt på Skogaholm.
Se Marshall Lagerquists uppsats, s. 131.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1959

Djuptrycksplanser från Nordisk Rotogravyr

FRÅN SKRÅTUNA TILL SKANSENS STADSKVARTER

av Bengt Bengtsson

Artur Hazelius framlade 1899 — i en historik över Nordiska museets och Skansens verksamhet — ett värtaligt program för Skansens framtid. Hans bärande tanke var "ett levande museum", som inte bara skulle visa "byggnader och bohag, redskap av de mest skilda slag, minnesmärken sådana som runstenar, älvstenar, milstenar, gränsstenar och oändligt mycket annat i en till följd av det vidsträckta utrymmet nästan otrolig omfattning". Detta levande museum skulle också "framställa folklivet i levande drag". Han nämner de flammande bålarna vid nyår och midsommar, valborgsmässoelden och den värmande nyingen och han ser ljusterblosset glöda "i den gamla ekstocken i den lilla insjön".

Dessa med synen anammade intryck avlöses av örats upplevelser: stjärngossarna och Lucia, rytmiska koraler, de gamla folkmelodierna på ålderdomliga instrument, folkdanserna och bygdemålsberättelserna. Hazelius frammanar också synen av lapparnas akjor och grönländarnas hundslädar och av de gamla färgrika dräkterna "icke endast burna av gipsbilder, utan av levande människor i brokig omväxling". Han ser också processioner av munkar och nunnor, beväpnade ryttare, som spränger fram efter vägar, Vasakungarnas knektar och Karl XII:s drabanter, han ser rokokodanser utföras till musik från Bellmans och Gustaf III:s dagar.

Hazelius slutar: "Ännu kan oändligt mycket av dessa *levande* skatter läggas till de redan samlade. Framtidens Skansen bör just i detta avseende gå en rik utveckling till mötes."

Detta program hade Artur Hazelius, vad de konkreta exemplen beträffar, själv i snart sagt alla punkter realiserat. Det är alltså inga lösa hugskott, han hade själv bevisat att planerna kunde realiseras. Typiskt för honom själv och ännu mer för den tid i vilken han levde, är urvalet av exempel. Festen och vardagen skulle skildras, men festen skulle antingen präglas av stora historiska minnen eller av det muntert pittoreska. Vardagens folkliv lyser med sin frånvaro i Hazelius' framtidsprogram, men hans ovan citerade slutord visar, att han förstod utvecklingsmöjligheterna och att allt dittills varit en början.

I praktiken hade Hazelius redan 1891 lagt grunden till ett hantverksliv på Skansen genom att inköpa en urmakarverkstad för att inrymmas i Morastugan, den första byggnaden på Skansen och han hade samma år anskaffat hackstugan från Orsa "med däri ordnade redskap och dylikt, som höra till den för Orsa-bygden karakteristiska slipstenstillverkningen", som man kan läsa i meddelandena från Samfundet för Nordiska museets främjande för åren 1891 och 1892. Emellertid förekommer i årsredogörelserna för Skansen under de första decennierna endast sparsamma notiser om demonstrationer av arbetsliv. Anna Jonsdotter från Härjedalen demonstrerade somrarna 1908—1909 "den utdöda konsten att spinna garn på handslända", varjämte hon även jodlade. Ett värdefullt tillskott kom 1910 till Skansen, då smedjan från Väster-Löfsta i Uppland hitflyttades. Den användes enligt årsredogörelsen redan första året "till smidning för Skansens behov och visar sålunda alltså en bild av folklivet".

Det skulle emellertid dröja till 1919, innan själva hantverksarbetet blev ett inslag i Skansens "folkliv". Det var på vårfesten 24 maj—1 juni, då en medeltidsstad, "Skrååtuna", hade byggts upp på platsen för nuvarande marknadsgatan "med ringmur, torg, gränder, rådhus, gästgiveri och hantverksbodar. I staden försiggick S:t Eriksmässa, som öppnades med brukliga ceremonier av stadens myndigheter. Under mässan tillverkade och försålde hantverkarna sina varor och landsbefolkningen utbjöd sina produkter. Hela 'staden' med dess byggningar, försäljningar, nöjen och olika uppträdanden var anordnad av sammanslutningen Konsthantverkarnas Gille i Stockholm, vars medlemmar, klädda i 1400-talets

dräkter, själva skötte försäljningen och i de olika små hantverkare-interiörerna utförde sina arbeten. Där funnos guldsmeder, präntare, bildskärare, drejare, målare, gelbgjutare, tunnbindare, väverskor, spetsknypplerska, krukmakare, korgmakare m. fl.”

Det var ett krafttag, som Konsthantverkarnas Gille och Skansen den gången tog för att popularisera hantverket och hantverkskvaliteten. Men det lönade sig både som propaganda och rent pekuniärt. Konsthantverkarnas Gilles inkomster på Skråtuna blev en fond, som sedan dess åstadkommit en hel del av värde till konsthantverkets fromma.

I och med 1920-talet drog hemslöjden in i Skansens byggnader. Det var främst de till julen brukliga sysslorna, som demonstrerades, t. ex. ljusstöpning, halmbockstillverkning m. m., men också under andra årstider utfördes linberedning, kardning, spinning, vävning och bakning av olika slag. Denna tradition har vuxit sig allt starkare och de många sysslor, som under åren utförts här uppe, vore värda en särskild historik.

I och med inredandet av boktryckeri och bokbindareverkstad i huset från Södermannagatan 20 i Stockholm år 1932 inleddes en ny utveckling. Nu gällde det stadshantverket, vilket öppnade ett stort verksamhetsfält med många nya synpunkter och problem. Att rekonstruera ett gammalt hantverk med en tidstrogen och funktionellt godtagbar verkstad är i och för sig ett kulturhistoriskt äventyr. Bouppteckningar, intervjuer med äldre hantverkare, studier av byggnader, där verkstäder finns kvar eller förr inrymmts, äldre bildmaterial och så givetvis redskapen och produkterna är huvudkällorna till kunskapen. I de lyckliga fall, där man kunnat samarbeta med yrkesmän, som utbildats och arbetat i verkstäder, där ålderdomlig miljö och teknik varit förhärskande, har problemen varit lätta att lösa. Bokbinderiet erbjöd här inga svårigheter, särskilt som hovbokbindaren Arvid Hedberg var den främste rådgivaren.

I Boktryckeriet, som efter den gamla skylten från Johan Pehr Linds år 1819 upphörda tryckeri från början kallades OFFICINA TYPOGRAPHICA, blev rekonstruktionsarbetet svårare, framför allt genom den heterogena inredning, som hopsamlats. Emellertid torde tryckeriet vad inventariernas mängd och karaktär beträffar

väl motsvara vad en medelstor officin inrymde omkring 1830. Här tillkom en oskattbar fördel, nämligen en man, som under sin utbildning vid statens sedeltryckeri lärt sig konsten att trycka i handpress. Det var tryckaren Carl Hagtorn, som ännu vid 80 års ålder sporadiskt tjänstgjorde i tryckeriet. Genom honom och hans arbete fick man en värdefull inblick inte endast i handpress-teknik utan också i det värde som ett fackmässigt fullgott arbete hade för den intresserade Skansenpubliken.

Denna synpunkt blev ytterligare belyst året därpå, när landets siste kammakarmästare, Gustaf Holm från Stockholm, knöts till Skansen. Denne skicklige hantverkare demonstrerade så gott som dagligen sitt numera nästan helt utdöda yrke i den verkstad, som under hans ledning inrättades i stadskvarteret. Holm tillverkade en mängd föremål, från hornscedar till imiterade sköldpaddskammar med konstfulla lövsågningsornament, dels till avsalu och dels till en samling, som för framtiden skall komplettera de uppteckningar, som gjorts efter hans berättelser.

En tredje sådan hantverkare är skomakaren och forskaren Ernfrid Jäfvert, som under några år arbetade i Skansens skomakarverkstad. Den främste kännaren av sitt yrkes historia kunde från sin låga stol vid arbetsbordet upplysa den besökande allmänheten om alla sidor av ett sällsynt fångslande stycke kulturhistoria.

Även om dessa tre yrkesmän i Skansens stadskvarter framstår som särpräglade gestalter, betyder detta icke att andra, som arbetat eller fortfarande arbetar här, på något sätt underskattas. Några namn behöver inte nämnas, men varje verkstad räknar en kärntrupp av frivilliga fackmän, som då och då samlas till arbete och gemensam glädje. I och med stadskvarterets utveckling till sitt nuvarande omfång började den sporadiskt florerande verksamheten att finna fastare former. Bildandet av "Skansens Borgerskap" — det skedde mot slutet av 1940-talet — kom naturligt. Det blev en sammanslutning utan stadgar, medlemsavgift och revisorer. Dess enda uppgift är att samlas i stadskvarterets verkstäder för utövande och demonstration av vederbörande yrke. Medlemmarna är flera än vad verkstäderna på en gång skulle

T. h. Gatubild från Konsthantverkarnas Gilles medeltidsstad Skråtuna vid Skansens vårfest 1919.

Gatubild från Skråtuna med tunnbindareverkstad.

T.v.: Mässings- och bleckslagare i Skråtuna på Skansen 1919.

Carl Hagtorn (1867—1947) den skicklige tryckaren i Officina Typographica vid Stanhopepressen.

Skomakaren Ernfrid Jäfvert, skicklig yrkesman, berömd forskare i sitt yrkes historia, vid arbetsbänken i Skansens skomakareverkstad.

Gustaf Holm (1858—1942), Sveriges siste kammakaremästare, utövade de sista åren av sitt liv sitt yrke i den verkstad, som han bidragit till att upprätta i stadskvarteret.

Glashyttans mästare sätter grepe på en kanna.

Även om yrkets teknik kan hjälpligt demonstreras av en enda person, ger dock hantverksdagarna en bild av hur en verkstad — här boktryckeriet — arbetade med fulltalig arbetsstyrka.

I bokbinderiet visas ibland — vid sidan av den egentliga bindningen av böcker — den svåra konsten att marmorera snitt och försättspapper.

Silversmeden arbetar här med den tunga knopphammaren i tjock plåt, som skall tvingas ned till kärlform.

Av de finare dekorationsmetoderna inom guldsmedsycket är ciselevingen den, som mest oförändrad nedärvt till våra dagar.

Drejning i krukmakeriet. Denna svåra teknik är också den, som mest fascinerar besökaren, men därefter skall pjäsen torka, brännas, förses med gravyr och återigen brännas.

Gravörerna har under senare år haft en provisorisk verkstad i Skansens stadskvarter.

I julmarknadens tillfälliga pappersbruk i stads-kvarteret arbetar ett kyp-lag från Riksbankens pap-persbruk i Tumba. Här ses formaren vid sin kyp.

Guskaren lösgör papperet från formen och placerar det mellan filtstycken, varefter vattnet pressas ur i en tung press.

*Papperet tages ur
pressen i relativt fast
tillstånd.*

*Pappersarken hänges
upp på torkstänger i
tak.*

Kryddkrämarens butik representerar köpenskap under 1800-talets förra hälft.

T.v. överst: I Skansens bageri arbetas det vid speciella tillfällen, framför allt vid julmarknaden, då bagaren får frivilliga hjälpare ur »borgerskapets» yngre årgångar. — T.v. nederst: Bagaren arbetar helt efter gamla metoder och recept. Ugnen måste eldas flera dagar i förväg.

Till stadskvarterets gäster hör tills vidare sockerbagarna, men man hoppas att ett permanent konditori skall kunna upprättas.

Under ett par år har en skulptör kunnat visa konstgjutning enligt »cire perdue-metoden». Här formas den modell av vax, som sedan skall omges med en eldfast massa, varefter vaxet smältes bort och gjutformen är redo att mottaga den smälta bronzen.

Flera gånger har man kunnat visa framställning av träkol på Skansen, senast under andra världskriget. Kolmilor enligt gammal svensk modell har byggts upp och kolaren har framställt den värdefulla varan inför besökarnas ögon.

kunna rymma, men telefonkallelsen resulterar så gott som alltid i det rätta antalet för varje verkstad.

Det är just detta, att verkstäderna då och då arbetar med "full arbetsstyrka", som är så värdefullt ur kulturhistorisk synpunkt. Sommartid är endast den utarrenderade glashyttan och krukmakareverkstaden realistiska ur denna synpunkt; i boktryckeriet och guldsmedsverkstaden arbetar två yrkesmän och i bokbinderiet en. Besökaren får lätt en falsk bild av verkstadens storlek i förhållande till de två unga silversmederna eller konstförvanterna. Men ett par gånger om året blir proportionerna riktiga. Boktryckeriet mönstrar ett tiotal man, guldsmedsverkstaden ett dussin, bokbinderiet tre, bageriet tre osv.

Härtill kommer de ännu så länge endast "gästspelande" yrkena. Lokaler saknas för åtskilliga hantverk, vilkas utövare insett värdet — och den personliga tillfredsställelsen! — av den kvalitetspropaganda, som en hantverksmässigt fullgod arbetsutövning innebär. Därför har flera yrken fått nöja sig med provisoriska lokaler, vilka nödtorftigt iordningställts för dagen. Till dessa yrken hör sockerbagare, plåtslagare, gravörer, bildhuggare, skraddare, sadelmakare, snickare m. fl., och sist men icke minst ett pappersbruk. Riksbankens pappersbruk i Tumba bedrev tills för ett par år sedan handpapperstillverkning regelbundet. De skickliga handpappersmakarnas kärlek till sin urgamla yrkesteknik har tagit sig uttryck i bildandet av ett "kyplag" — med brukets driftsingenjör som primus motor — som varje år samlas till Skansens julmarknad och demonstrerar konsten att göra papper i handformer. Även om ett pappersbruk på Skansen ännu är en utopi, bildar kyp lagets intresse och entusiasm en god grund att bygga på för framtiden.

Detsamma gäller flera av de andra yrkena, som man hoppas snart skall få fast fristad i stadskvarteret. För plåtslagare och sadelmakare är plats beredd, men för andra, mera utrymmeskrävande yrken är problemet svårare. Man får dock hoppas, att framtiden skall medföra en väsentlig ökning av verkstädernas antal, så att stadskvarteret i ännu högre grad än nu blir en fristad för det äldre hantverket.

"Skansens Borgerskap" samlas till varje julmarknad och bildar ett komplement till denna, särskilt genom den försäljning, som då

äger rum. Emellertid har det nästan blivit en tradition att även på våren anordna en hantverksdag, då åtskilliga gästande verkstäder beretts plats. Dessa hantverksdagar har i stor utsträckning understötts av Stockholms Stads Hantverksförening, som insett det värdefulla i en åskådlig demonstration av traditionell men levande hantverkskvalitet. Konsthantverkarnas Gille har heller inte glömt bort sitt Skråtuna och medverkar gärna vid hantverksdagarna. De medverkande själva — som givetvis alla arbetar kostnadsfritt — har ofta omvittnat tillfredsställelsen av att på detta sätt få göra propaganda för sitt yrke.